9 786255 537607

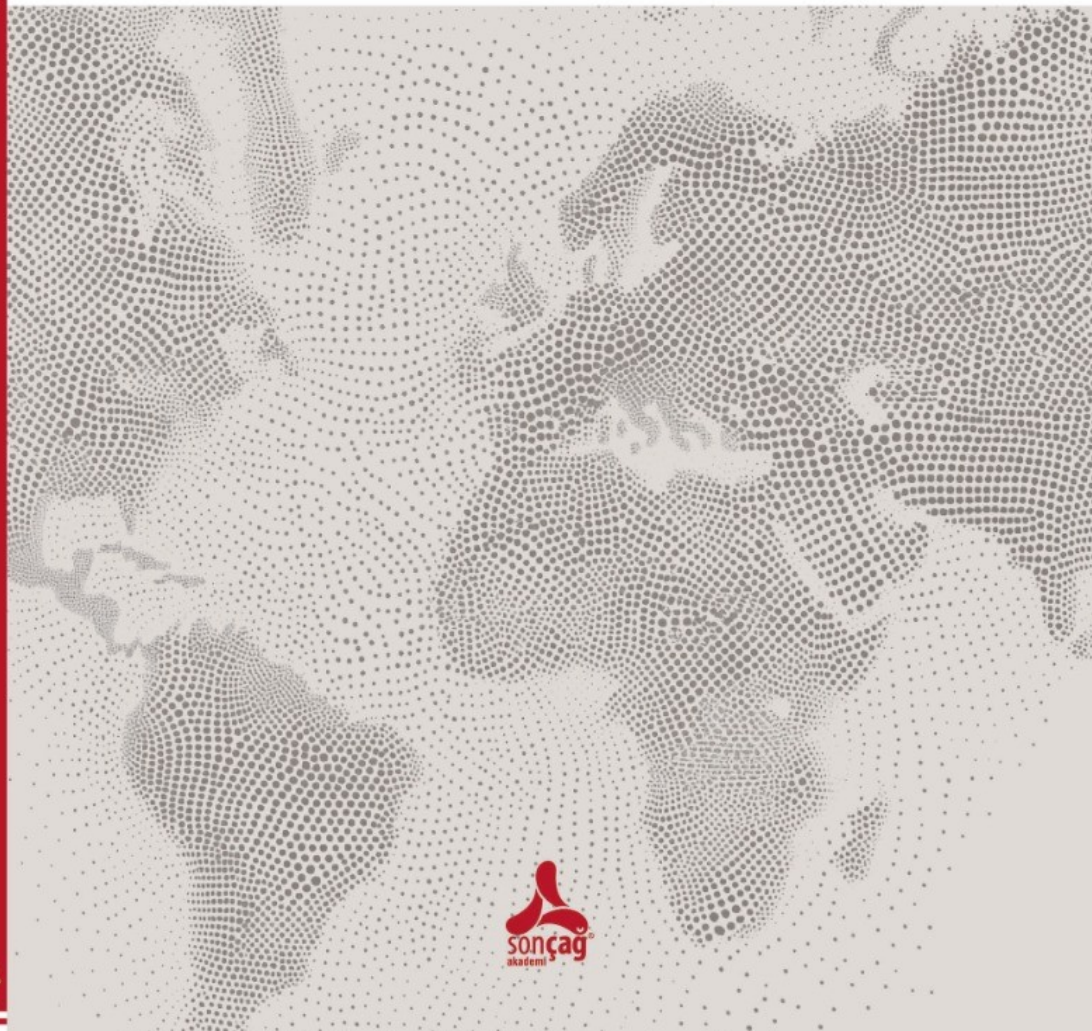
SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48
İskitler 06070 ANKARA
T: (312) 341 36 67
soncagyayincilik@gmail.com
www.soncagyayincilik.com.tr

YUMUŞAMADAN YENİDEN SOĞUK SAVAŞ'A
ULUSLARARASI GELİŞMELER VE TÜRKİYE
Ersin MÜEZZİNOĞLU - Latif PINAR

YUMUŞAMADAN YENİDEN SOĞUK SAVAŞ'A

ULUSLARARASI GELİŞMELER VE TÜRKİYE

EDİTÖRLER
Ersin MÜEZZİNOĞLU
Latif PINAR

YUMUŞAMADAN YENİDEN SOĞUK SAVAŞ'A

ULUSLARARASI GELİŞMELER VE TÜRKİYE

EDİTÖRLER
Ersin MÜEZZİNOĞLU
Latif PINAR

sonçağ akademi

Kitabın Adı : YUMUŞAMADAN YENİDEN SOĞUK SAVAŞ'A ULUSLARARASI GELİŞMELER VE TÜRKİYE
Editörler : Ersin MÜEZZİNOĞLU, Latif PINAR
Yazar : Latif PINAR, Melike EKİZ KILIÇ, Ersin MÜEZZİNOĞLU, Mustafa SALEP, İsmail ŞAHİN, Deniz ALCA, Aykut DALAK, Yusuf Mehmet AKAY
Kapak / Mizanpaj : Ceyda ŞEREFLİOĞLU

1. Baskı : Aralık 2024 ANKARA

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLİOĞLU
Yayın Yönetmeni : Selva ALİM
ISBN : 978-625-5537-60-7
Yayın No : 1134

© Ersin MÜEZZİNOĞLU, Latif PINAR

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64
www.soncagyayincilik.com.tr - soncagyayincilik@gmail.com
Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
www.uzundijital.com - uzun@uzundijital.com

ÖNSÖZ

Türk Dış Politikasının tarihsel gelişimine bakıldığında, 1960'lı yıllarda, efkar-ı umumiye de denilen kamuoyunun dış politika konularına ilgi gösterdiği, şahsiyetli ve haysiyetli bir dış politika takip edilmesi idealinin dillere pelesenk edildiği görülür. Türk diplomatik arşivinin özellikle 1960'lı ve 1970'li yılları başta olmak üzere henüz araştırmacıların erişimine açılmaması, bu döneme dair incelemelerin bir miktar ihmal edilmesine, dış politika konularının tüm boyutları ve detayları ile yeterince ele alınamamasına yol açmıştır. Uluslararası İlişkiler ve tarih alanındaki araştırmacılardan oluşan yazar kadrosu ile işte bu çalışma, sözkonusu eksikliğin giderilmesine katkı sunmak amacıyla ortaya konulmuştur. Yumuşamadan Yeniden Soğuk Savaş'a (1962-1979) belli başlı uluslararası gelişmeleri ve bu gelişmelerin Türk dış politikasına etkilerini ele alan dokuz bölümden müteşekkil editoryal bu kitaptaki yazıların fikrî ve ilmî sorumluluğu bölüm yazarlarına aittir. Kitap projesinde yer alarak katkılarını sunan yazarlarımıza, kitabın baskısını gerçekleştiren Sonçağ Yayıncılığa şükranlarımızı sunarız.

Ersin MÜEZZİNOĞLU
Latif PINAR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ iii

BİRİNCİ BÖLÜM

Küba Füze Krizi ve Türkiye
Latif PINAR 1

İKİNCİ BÖLÜM

Fransa'nın NATO'nun Askeri Kanadından Ayrılması ve Türkiye
Melike EKİZ KILIÇ, Ersin MÜEZZİNOĞLU 17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1973 Petrol Krizi ve Türkiye
Mustafa SALEP 31

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Silahsızlanma ve Silahlanma İkileminde Türkiye
İsmail ŞAHİN 57

BEŞİNCİ BÖLÜM

Türkiye'nin Avrupa Güvenlik Mimarisi İçindeki Yeri: AGİK'in Stratejik Etkisi ve Pozitif Güvenliğe Geçiş Süreci
Deniz ALCA 77

ALTINCI BÖLÜM

Bağlantısızlar ve Türkiye
Ersin MÜEZZİNOĞLU 103

YEDİNCİ BÖLÜM

Silah Ambargosu ve Türkiye
Mustafa SALEP 133

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İran İslam Devrimi ve Türkiye'ye Etkileri
Aykut DALAK 161

DOKUZUNCU BÖLÜM

SSCB'nin Afganistan Müdahalesi Sonrası
Türk Amerikan İlişkileri ve Türk Dış Politikası
Yusuf Mehmet AKAY 175

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1973 Petrol Krizi ve Türkiye

Mustafa SALEP*

Sanayileşme süreci ile birlikte makinelerin çalıştırılmasında, otomotiv başta olmak üzere imalat sektöründe enerjiye duyulan ihtiyaç, ham madde arayışını hızlandırmıştır. Enerji üretimini sağlayacak ham maddelerin ortaya çıkarılması insanlık tarihinde siyasi, askerî, ekonomik ve sosyal değişimlere yol açmıştır. Petrol, kömür, doğal gaz gibi yakıtlar yenilenemeyen enerji kaynakları arasında yer almaktadır. Petrol, hidrojen ve karbondan oluşan bir bileşim olmakla birlikte içerisinde azot, kükürt ve oksijen gibi yabancı maddeler de barındırmaktadır.[1] Petrolün ilk olarak ortaya çıkarılması 19. yüzyıla rastlamaktadır. 27 Ağustos 1859'da Pensilvanya'nın Titusville kasabasında 21 metre kalınlığında bir petrol yatağının bulunmasından[2] sonra ateşleme sistemi ile çalışan motorların ortaya çıkması otomobil sanayisinin Amerika ve Avrupa'da kısa sürede büyümesini sağlamıştır.[3] Bu durum, sanayi sektöründe petrole duyulan ihtiyacı hızlı bir şekilde artırmıştır.

1870 yılında John D. Rockefeller tarafından Standart Oil of Ohio şirketi kurulmuş, ilk rafineri de Titusville'de açılmıştır. Böylece petrolle

* Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, mustafasalep@kayseri.edu.tr

1 Analizler, ham petrolün %83-88 arasında karbondan, %11-14 arasında hidrojenden ve en fazla %5 kadar da diğer bileşenlerden oluştuğunu ortaya koymuştur. Nurettin Sonel, *Petrol Jeolojisi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, No: 46, 1997), 9, 18.

2 Filiz Önertürk, *Petrol ve Ekonomisi Üzerine*, (Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 259, 1983), 9.

3 Kerem Alkin ve Sabit Atman, *Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açıdan Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri,* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını No: 48, 2006), 20.

ilgili sanayi yatırımlarının öncelikle Amerika'da başladığı söylenebilir.[4] Petrolle ilgili gelişmeler, 20. yüzyılda devletler arasındaki ilişkileri doğrudan etkilemeye başlamıştır. BP'nin %51'lik hissesi 1913'te satın alınırken Churchill, hükûmetlerin ihtiyaç duydukları petrolün ya sahibi ya da güçlü bir denetleyicisi olmaları gerektiğine vurgu yapmıştır.[5] Arap Yarımadası'nda petrol kaynaklarının 1930'lu yıllardan itibaren Standard Oil of California şirketi için çalışan jeologlar tarafından bulunması, Arabistan'a ilgiyi artırmıştır.[6] İkinci Dünya Savaşından sonra da bölge devletleri için oldukça önemli bir kaynak hâline gelmiştir.[7] Bu dönemden itibaren Orta Doğu, zengin petrol rezervleri ile devletlerin mücadele alanına dönüşmeye başlamıştır.

1973 Petrol Krizi ve etkileri konusuna geçmeden önce, siyasi gelişmeleri kısaca değerlendirmek yararlı olacaktır. Bu çerçevede Filistin topraklarına Yahudi göçünü destekleyen İngiltere, 14 Mayıs 1948'de Filistin'deki manda yönetimine tek taraflı olarak son vermiş ve aynı gün İsrail Devleti'nin kuruluşu sağlanmıştır. Arap devletleri 15 Mayıs 1948'de İsrail'e savaş ilan etmiş olsa da herhangi bir sonuç elde edilememiştir. 1956 yılında yapılmış olan savaştan sonra İsrail'in 5 Haziran 1967'de Mısır, Suriye ve Ürdün'e saldırması ile 1967 Arap-İsrail Savaşı başlamıştır. Altı gün devam etmiş olan savaşta İsrail, topraklarını genişletmiştir.[8] 5-6 Haziran 1967 tarihlerinde konuşan Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, barışın tesisi için çalışmalar yaptıklarını belirtmiştir.[9] Çağlayangil gazetecilere, Türkiye'nin Arap memleketleri ile yapılmış olan anlaşma-

4 Merve Suna Özel Özcan ve Cihan Öten, "Enerji Kriz Girdabı Kavramsallaştırma Bağlamında Ortadoğu'da Petrol Krizleri", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 6, Sayı: 1 (2022): 179.

5 İsmet Giritli, *Kara Altın Kavgası Petrol ve Politika*, (Ankara: Toker Yayınları, 1978), 12.

6 Özel Özcan ve Öten, "Enerji Kriz Girdabı Kavramsallaştırma Bağlamında Ortadoğu'da Petrol Krizleri", 179-180.

7 Alkin ve Atman, *Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açıdan Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri,* 21.

8 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1914-2014),* (İstanbul: Der Yayınları, Cilt:2, 2019), 393-394.

9 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, (Ankara: Cilt 18, 113. Birleşim, 5 Haziran 1967), 6-7; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, (Ankara: Cilt: 40, 66. Birleşim, 6 Haziran 1967), 392-393.

lara sadık kalacağını belirtmiştir.[10] 8 Haziran'da yapmış olduğu konuşmada ise Türkiye'deki üslerin NATO çerçevesinde kurulmuş müşterek tesisler olduğunu, Türkiye'nin iradesi dışında kullanılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.[11] Savaş esnasında Türkiye, Kızılay aracılığı ile Ürdün'e, Suriye'ye ve Mısır'a 100.000 dolarlık yiyecek yardımında, savaş sonrasında ise 500.000 dolarlık nakdî yardımda bulunmuştur.[12] Mescid-i Aksa'da 21 Ağustos 1969 tarihinde çıkarılmış olan yangın da İslam dünyasında İsrail aleyhine bir kamuoyunun oluşmasını sağlamıştır. Başbakan Süleyman Demirel, 22 Ağustos tarihli demeci ile yangın felaketi karşısında İslam ülkelerinin yanında olduklarını belirtmiştir.[13] Diğer taraftan, 22-23 Eylül 1969'da Fas'ın başkenti Rabat'ta bir İslam Zirvesi toplantısı gerçekleştirilmiştir. 25 ülkenin katılmış olduğu zirvede Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Çağlayangil temsil etmiştir.[14] Bu toplantıda Türkiye, İsrail'in Kudüs'ten geri çekilmesi kararını desteklemiştir.

6 Ekim 1973'te başlayan Arap-İsrail Savaşı, Batıda şaşkınlığa neden olmuştur. Arap devletlerinin 1967 yenilgisinden sonra İsrail'le yeniden bir savaşa girmeyeceklerine dair Amerika'da kuvvetli bir inancın olduğu anlaşılmaktadır.[15] Henry Kissinger bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "*İsrail'in üstünlüğü konusundaki inanç Amerikan değerlendirmesine o kadar egemendi ki bütün Arap uyarıları blöf olarak kabul edildi.*[16]" Ürdün Kralı Hüseyin, Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın savaştan kendilerini haberdar etmediğini, Sina'da işgal altındaki toprakların İsrail tarafından kısmen tahliyesine dair bir anlaşmayı Arap devletlerini haberdar etmeden imzalandığını belirtmiştir. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad da Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın İsrail'e saldırı için hazırlamış olduğu planın bir kısmın-

10 *Cumhuriyet*, "Çağlayangil: Çarpışmalar barış için tehlikelidir", (6 Haziran 1967), 1, 7.

11 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, (Ankara: Cilt 18, 115. Birleşim, 8 Haziran 1967), 168-169.

12 Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar),* Cilt I: 1919-1980, Editör Baskın Oran, 24. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 797.

13 *Cumhuriyet*, "Demirel ve Çağlayangil Olayı Kınadı", (23 Ağustos 1969), 1.

14 Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler", 798.

15 Yevgeni Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, Çeviren Olga Tezcan, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 187.

16 Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çeviren İbrahim H. Kurt, 7. Basım, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018), 717.

dan kendilerini haberdar etmediğini belirtmiştir. Sedat'ın politikaları nedeniyle İsrail askerlerinin batıda Suriye'nin askeri birliklerini zor durumda bıraktığını belirten Esad, Sedat'ın Suriye ile istişare etmeden ateşkes talebiyle BM'ye başvurduğunu vurgulamıştır.[17] Nihayet İsrail'le barışın sağlanması konusunda Mısır Cumhurbaşkanı Sedat ve Suriye Devlet Başkanı Esad, Amerika'ya başvurmuştur. 1974'te Suriye ve Mısır ile ara anlaşmalar yapılmış, 1975'te Mısır ve İsrail arasında bir boşaltma anlaşması, 1979'da ise Mısır ve İsrail arasında barış anlaşması imzalanmıştır.[18]

Petrolün Silah Olarak Kullanılması Meselesi ve 1973 Petrol Krizi

Amerikan ve İngiliz menşeli yedi petrol şirketinin (Exxon, Mobil, Gulf, Yexaco, Socal, Shell ve BP) dünya petrol piyasasına hâkimiyetleri ve fiyatların belirlenmesindeki etkileri petrol üreticisi devletleri harekete geçirmiştir.[19] Petrolle ilgili ortak sorunların çözüme kavuşturulması amacıyla 16 Eylül 1960 tarihinde İran, Suudi Arabistan, Irak, Kuveyt ve Venezuela tarafından OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı) kurulmuştur.[20] Daha sonra Endonezya, Libya, Katar, Abu Dabi, Nijerya, Cezayir ve Ekvator da OPEC üyesi olmuştur. OPEC'ten sonra, 9 Ocak 1968'de petrolle ilgili ortak politikalar belirlemek amacıyla Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt öncülüğünde OAPEC (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilatı) kurulmuştur. Üyeliğe kabulde ilgili devletin petrolden başka ihraç maddesinin olmaması ve kurucuların oybirliği esası belirlenmiş olsa da bir süre sonra petrol ihraç eden Arap devletlerinin üyeliğe kabul edildikleri anlaşılmaktadır. OAPEC'in Suudi Arabistan'ın kontrolünden çıkarılarak 1970'te Cezayir, Bahreyn, Katar, Abu Dabi ve Dubai, 1971 yılında ise Irak, Suriye ve Mısır'ın OAPEC'e üyeliğinde Libya lideri Kaddafi'nin etkili olduğu söylenebilir.[21]

---

17 Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*,193-196.

18 Kissinger, *Diplomasi*, 717.

19 Giritli, *Kara Altın Kavgası Petrol ve Politika*, 14, 18.

20 Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 7. Basım, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2022), 342; Mehmet Korkud Aydın, "Ortadoğu'da Soğuk Savaş Döneminde Yaşanan Siyasi Gelişmeler ve Krizler", *Türkiye Ekseninde Ortadoğu (1918-1991) Olaylar, İdeolojiler ve Kimlikler*, Editör Dr. Mehmet Korkud Aydın, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2020), 290.

21 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 342-343; Önertürk, *Petrol ve Ekonomisi Üzerine*, 11.

OAPEC, milliyet esasına göre kurulmuş bir teşkilat olsa da özellikle petrolün ekonomik ve siyasi gücünden yararlanmayı amaçlamıştır.

Dünyada ve sanayileşmiş ülkelerde petrole duyulan ihtiyaç, petrolün devletler arası ilişkilerde silah olarak kullanmalarına neden olmuştur. Bu kapsamda İsrail'in kurulmuş olduğu 1948 yılından itibaren, Orta Doğu'daki Arap-İsrail savaşlarında petrolün bir koz olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.[22] Bu kapsamda Arap devletleri, kendilerine saldıran veya İsrail'e yardım eden devletlere petrol ambargosu uygulayacaklarını 5 Haziran 1967'de açıklamışlardır. Ancak, Ağustos 1967'de Hartum'da yapılmış olan toplantıda[23] Amerika, İngiltere ve Batı Almanya için petrol ambargosu ısrarına bazı Arap devletlerinin itirazı ambargo kararını engellemiştir.[24] Ambargo meselesinde bütün Arap devletlerinin ortak karar alamaması, petrol gelirlerinde oluşabilecek olası düşüşün ve petrolün diğer ülkelerden de temin edilebilecek olmasının etkili olduğu söylenebilir.

Orta Doğu'da petrol faaliyetlerinde bulunan Batılı yabancı petrol şirketlerine yönelik bazı devletlerin millî politikalarının özellikle 1960'lı yıllardan itibaren güçlenmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Irak, 1971 yılında Iraq Petroleum Company'yi millileştirmiş, İran da 1973'te petrol üretimini tamamen NIOC'a (İran Milli Petrol Şirketi) vermiştir. Ayrıca, Batı kökenli petrol şirketlerinde çalışan 17.827 personel aynı yıl NIOC'a geçmiştir. Nihayet 1973 Arap-İsrail Savaşına ilk tepkiyi 7 Ekim 1973'te Irak vermiş, Mobil ve Exxon şirketlerinin Basra Petrol Şirketindeki %23,75 oranındaki hisselerini, 21 Ekim'de ise Royal Dutch-Shell şirketinin Basra Petrol Şirketindeki hisselerini devletleştirmiştir.[25] Diğer Arap devletleri de Batılı yabancı şirketlerin hisselerini süreç içerisinde millileştirmiştir.

22 Sefer Yılmaz ve Duhan K. Kalın, "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, (2017): 183.

23 *Cumhuriyet*, "Arap bakanları toplantısı sona erdi", (7 Ağustos 1967), 3.

24 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 342.

25 *Milli Gazete*, "Kaddafi, yabancı petrol şirketlerini millîleştirecek", (22 Mayıs 1973). 2 ; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 343-345; *Milli Gazete*, "İran, Petrol Sanayiini Millîleştirdi", (22 Mart 1973), 2.

6 Ekim 1973'te Mısır ve Suriye ile İsrail arasında başlamış olan yeni bir savaş, bölge devletlerinde hareketliliğe neden olmuştur.[26] Savaşla birlikte İsrail'in Amerika'dan yardım talebine, Kongre 2,2 milyar dolarlık yardım kararı ile karşılık vermiş[27] ve 14 Ekim'den itibaren de İsrail'e silah sevkiyatı başlatılmıştır. Suudi Arabistan, silah sevkiyatının Amerika ile ilişkilerini etkileyeceğini söylediği gibi ARAMCO'yu oluşturan Mobil, Exxon, Chevron ve Texaco şirketlerinin genel müdürleri de Başkan Nixon'a göndermiş oldukları mektupta, ılımlı Arap devletlerini Amerika aleyhine çevirebileceğini söylemelerine rağmen, Nixon'ın kararını değiştirememişlerdir.[28] 1973 Arap-İsrail Savaşı hakkında değerlendirmelerde bulunan The Washington Post gazetesi, diğer değerlendirmelerin aksine Amerika'nın İsrail'e yardım etmesi gerektiğini, bu durumun Arapları destekleyen Sovyetlere karşı bir denge oluşturacağını, petrolün silah olarak kullanılmasının ise Amerika'yı etkilemeyeceğini savunmuştur. Amerika'nın petrol ihtiyacının 1/5'inin Orta Doğu'dan temin ediliyor olması ve OPEC üretiminin %60'ının Amerikan şirketlerinin kontrolünde bulunması,[29] 1973'te ithal etmiş olduğu 3,4 milyon varil petrolün 1 milyonunu Arap devletlerinden ithal etmiş olması,[30] 1970'li yıllara ait çalışmalarda dünya petrol rezervinin yaklaşık %55'inin Orta Doğu'da, %16'sının Afrika'da olmasına rağmen ancak %5'inin Amerika'da bulunması[31] petrolle ilgili Orta Doğu'daki gelişmelerden Amerika'nın hiçbir şekilde etkilenmeyeceği düşüncesinin söz konusu olamayacağını göstermektedir.

Savaşın başlamasıyla Irak, Arap ülkelerinin Amerika'ya petrol satışını durdurmasını istemiştir. Kuveyt de 9 Ekim 1973'te OAPEC üyelerini toplantıya davet etmiştir. 17 Ekim 1973'te Kuveyt'te yapılan toplantıya

---

26 *Cumhuriyet*, "Ortadoğu Yine Kana Bulandı", (7 Ekim 1973), 1.

27 Özel Özcan ve Öten, "Enerji Kriz Girdabı Kavramsallaştırma Bağlamında Ortadoğu'da Petrol Krizleri", 183.

28 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 344.

29 *Cumhuriyet*, "Dış basından-Ortadoğu savaşı", (18 Ekim 1973), 7 ; "Savaş nedeniyle dünyada enerji sorunu ön plana çıktı", (26 Ekim 1973), 5.

30 Yılmaz ve Kalın, "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", 184.

31 Turgut Özal, "Türkiye'nin Enerji İhtiyacı", *Enerji ve Petrol Sorunumuz Semineri*, 26-27 Nisan 1979, İstanbul Ticaret Odası Seminerler Dizisi No: 4, (İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1979): 17-18; Giritli, *Kara Altın Kavgası Petrol ve Politika*, 19.

10 OAPEC üyesi (Abu Dabi, Cezayir, Bahreyn, Mısır, Irak, Kuveyt, Libya, Katar, Suudi Arabistan ve Suriye) katılmıştır.[32] Toplantıda petrole %17 zam yapılarak varil fiyatı 3,65 dolara yükseltilmiştir. İlgili devletler ayrıca, petrolü silah olarak kullanmak amacıyla İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklardan çekilinceye kadar her ay petrol üretimini %5 oranında kısıtlama kararı almışlardır.[33] Bazı ülkeler ise bu kısıtlamayı %10 oranında uygulamaya karar vermişlerdir.[34] Amerika'ya petrol satılmaması kararı alınmış, 23 Ekim'de Hollanda, daha sonra ise Portekiz, Rodezya ve Güney Afrika Cumhuriyeti ambargoya dâhil edilmiştir.[35]

4 Kasım 1973'te Kuveyt'te toplanan OAPEC üyesi devletlerin petrol bakanları İsrail'i destekleyen ülkelere uygulanan petrol ambargosunun devamını kararlaştırmışlardır. Kuveyt Petrol Bakanı Abdurrahman El Atiki, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilinceye kadar uygulamalara devam edileceğini belirtmiştir.[36] Kuveyt'te yapılan bu toplantıda, petrol kısıntılarından dost ülkelerin etkilenmemesi kararlaştırılmıştır. 26-28 Kasım 1973 tarihlerinde ise Cezayir'de bir Arap Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Portekiz dışındaki Batı Avrupa devletlerinin İsrail'e silah taşıyan uçaklara iniş izni vermemeleri ve Avrupa Topluluğunun kuvvet yoluyla toprak kazanılmasına karşı tutum sergilemesinden övgüyle bahsedilmiştir. İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklardan çekilinceye ve Filistin halkının hakları sağlanıncaya kadar petrolün silah olarak kullanılmasında kararlı olunduğu vurgulanmıştır.[37] Bu çerçevede, İsrail'e destek olan ülkelere petrol ambargosu uygulanması kararı alınmıştır. OAPEC üyesi devletlerin dışişleri ve petrol bakanlarından bir komitenin kurulması kararlaştırılmış, devletlerin İsrail'le ilişkileri kapsamında "*dost*", "*tarafsız*", "*düşmanı destekleyen*" şeklinde gruplara ayrılacağı ve petrol politikasının ortak bir şekilde

32 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 344.

33 Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, 203 ; Yılmaz ve Kalın, "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", 185 ; *Cumhuriyet*, "Petrole % 17 zam yapan OPEC, ihracatı her ay %5 azaltacak", (18 Ekim 1973), 1.

34 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 344.

35 Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, 203.

36 *Cumhuriyet*, "Araplar, petrol ambargosunu sürdürmeyi kararlaştırdılar", (5 Kasım 1973). 1.

37 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 344-345; *İstanbul*, "Araplar petrol kısıntısını yüzde sekiz oranında azaltacak", (27 Aralık 1973), 1.

belirleneceği belirtilmiştir.[38] Diğer taraftan bu toplantıda Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) Filistinlilerin tek yasal temsilcisi olarak kabul edilmiştir.[39]

Körfez ülkeleri 1 Ocak 1974'ten itibaren varil fiyatı ortalama 5,11 dolar olan petrol fiyatını 11,651 dolara çıkarma kararı almışlardır. Aynı tarihten geçerli olmak üzere Cezayir varil fiyatını 9,25 dolardan 16,216 dolara, Libya 9 dolardan 15,786 dolara[40] çıkarmıştır. Bolivya, Nijerya, Ekvator, Venezuela ve Endonezya da benzer zam sürecini takip etmiştir. OAPEC üyelerinin 24-25 Aralık 1973 tarihlerinde yapmış oldukları toplantıda ise Ocak 1974 için öngörülmüş olan ek %5'lik üretim kısıtlama kararından vazgeçilmiştir.[41] Özellikle 1973 Arap-İsrail Savaşından sonra petrolle ilgili alınan kararlar, devletleri ucuz petrolden mahrum bırakmıştır.[42] Petrol ihraç eden ülkelerin petrol fiyat artışları nedeniyle kazançları artmış olsa da petrole yapılan zamlar sanayileşmiş ülkelerin mamul ürün fiyatlarını artırmış, bu durum özellikle sanayi ürünleri ithal eden ülkeleri olumsuz etkilemiştir.[43]

Petrol fiyatlarındaki artış, özellikle az gelişmiş ülkelerde döviz darlığı nedeniyle olumsuzluklara neden olmuştur. Petrol ihtiyacını büyük oranda kendi topraklarından sağlamakta olan Amerika, bir kısmını da Venezuela ve Kanada'dan tedarik etmiştir.[44] Ambargo ve Amerika'nın durumu ile ilgili değerlendirmeler yapan Irak Petrol Bakanı Beyrut gazetesi El-Enver'e şunları söylemiştir: "*Petrol boykotu ile Araplar, asıl suçlu olan İsrail ve Amerika'dan çok, dünyanın diğer bütün ülkelerini cezalandırmaktadır. Biz Irak olarak, petrol boykotunun yanında, Arap petrollerindeki Amerikan sermayesinin millileştirilmesini, Amerikan bankalarındaki Arap paralarının çekilmesini ve Amerika ile diplomatik ilişkilerin kesil-*

38 Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler", 799.

39 Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, 3.

40 Ocak 1974'te açıklama yapan Libya Petrol ve Sanayi Bakanı İzzettin Mabruk, 1 Ocak 1974'ten itibaren petrol fiyatının 18,77 dolar olduğunu belirtmiştir. Böylece en yüksek fiyatın Libya'da uygulanır hale geldiği söylenebilir. *Cumhuriyet*, "Libya, petrolüne rekor düzeyde zam yaptı", (2 Ocak 1974), 3.

41 *Cumhuriyet*, "Basra ülkeleri petrole yüzde 112 zaman yaptı", (24 Aralık 1973), 1; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 348; *Cumhuriyet*, "Irak, petrol fiyatına % 134 zam yaptı", (27 Aralık 1973), 1.

42 Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, 204.

43 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 348.

44 İhsan Topaloğlu, "Petrol Bunalımı", *Cumhuriyet*, (2 Ocak 1974), 2.

mesini öneriyoruz."[45] Standard Oil of California ve Occidental Petroleum şirketlerinde çalışan bir uzman, petrol buhranının sebebinin Arap-İsrail Savaşı olmadığını, petrol şirketlerinin kârlarını artırmak amacıyla gerçek olmayan bir petrol buhranı ürettiklerini savunmuştur.[46] Bu ve benzeri değerlendirmeler, petrol ambargosu ve petrolle ilgili diğer gelişmelerin görünürdeki amacı ile gerçek amacının farklı olması ihtimalini ortaya çıkarmıştır.

İnternational Heral Tribune gazetesi, Arap ülkelerinin uygulamakta oldukları petrol ambargosunun Orta Doğu sorunundan bağımsız bir konu olduğunu, petrol ithal eden ülkelerin dış politikalarını Arapların istediği şekilde uygulasalar dahi petrolle ilgili gelişmelerin değişmeyeceğini savunmuştur.[47] Petrolle ilgili konuyu köşesine taşıyan Mehmet Barlas ise petrol boykotuna karar verenlerin sadece Araplar olmadığını, petrol üreten şirketlerin işin içinde olduğunu, asıl amacın İsrail işgalinin bitirilmesi değil, ham petrole zam yapmak olduğunu belirtmiştir. Nihayet Barlas, boykot ve zam sorunlarını Amerikan sermayeli ve milletler üstü petrol şirketlerinin organize ettiğini ifade etmiştir.[48] Arap-İsrail Savaşında İsrail'i destekleyen Amerika ve Hollanda'ya tam olarak petrol ambargosunun uygulanamamasına,[49] kısa süre içerisinde petrol fiyatlarına önemli oranda artış yapılmasına bakıldığında,[50] petrol ambargosu uygulayan Arap devletlerinden bir kısmının gelir artırıcı politikalar üzerine yoğunlaştıklarını göstermektedir.

1973 yılında tüketilen enerji kaynaklarından %46,2'si petrolden, %40'ı ise kömür ve doğalgaz kaynaklarından sağlanmaktadır.[51] Bu veriler, petrolün devletler açısından önemini göstermektedir. Petrol üretiminin

45 Mehmet Barlas, "Orta Doğu, Petrol ve Türkiye…", *Cumhuriyet*, (21 Aralık 1973), 3.

46 *Cumhuriyet*, "Petrol krizini büyük şirketlerin körüklediği öne sürüldü", (27 Aralık 1973), 3.

47 *Cumhuriyet*, "Dış basından-bir dönemin sonu", (2 Ocak 1974), 3.

48 Mehmet Barlas, "Dostun verdiği zarar büyük olur", *Cumhuriyet*, (2 Ocak 1974), 3.

49 Yılmaz ve Kalın, "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", 185.

50 Aydın, "Ortadoğu'da Soğuk Savaş Döneminde Yaşanan Siyasi Gelişmeler ve Krizler", 292.

51 Yılmaz ve Kalın, "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", 184.

azaltılması ve bazı ülkelere petrol ambargosu kararından sonra ham petrole yapılmış olan zamlar, petrol ithal eden ülkelerde çeşitli tedbirlerin alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Tasarruf konusu ağırlık kazanmış, birçok ülkede akaryakıt karneyle verilmeye başlanmıştır. Petrol kararları, Avrupa'nın akaryakıt ihtiyacının %17'sini tedarik eden Hollanda'yı doğrudan etkilemiştir.[52] İngiliz Hükûmeti jet yakıtı sıkıntısı nedeniyle İngiliz Hava Yollarına verilmekte olan yakıtta %17 nispetinde kısıtlamaya gitmiştir. Fransız Citroen Otomobil Şirketi de üretimi yavaşlatacağını ve bazı günler fabrikanın kapalı tutulacağını açıklamıştır. Kıbrıs'ta petrolün %20'sini karşılayan yabancı petrol şirketlerinin tedarik sorunu, benzin satışlarında %25 kısıtlamaya neden olmuştur. Almanya'daki petrol şirketleri de petrole zam yapmışlardır. 1973 Petrol Krizinden en çok Japonya etkilenirken,[53] en az etkilendiği söylenen Amerika'da enflasyon 1973 yılında %6,2 oranında, 1974 yılında ise %11,1 oranında gerçekleşmiştir. İşsizlik ise 1973'te %4,89 oranında, 1974'te ise %8,47 oranında gerçekleşmiştir.[54] Diğer taraftan, Amerikalı yetkililer petrol ambargosunun 1974 yılı boyunca devam etmesi durumunda Amerikan gayri safi milli hasılasında %2 oranında gerileme yaşanacağını belirtmişlerdir. Nihayet karne ile yakıt verilmesi ve enerjide tasarruf konusunun Amerika'da da yoğun bir şekilde tartışılması,[55] petrolle ilgili kararların Amerika'yı etkilediğini göstermektedir.

Amerikan Başkanı Nixon ise 10 Ocak 1974'te en çok petrol tüketen 8 ülkenin (Kanada, Fransa, Batı Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, Norveç ve İngiltere[56]) hükûmet başkanlarına göndermiş olduğu mektup-

52 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 346.

53 *Cumhuriyet*, "Dünyada yakıt bunalımı artıyor", (9 Aralık 1973), 3; "Petrol bunalımı Kıbrıs'ı da etkiledi", (3 Aralık 1973), 3; "Amerika'da 3 Büyük Şirket Petrole Zam Yaptı", (3 Aralık 1973), 3; "Petrol kısıtlamasından en çok Japonya en az Amerika etkileniyor.", (18 Ocak 1974), 5.

54 Yılmaz ve Kalın, "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", 185.

55 *Cumhuriyet*, "ABD sanayii petrolsüzlükten duracak", (1 Aralık 1973), 3.

56 ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, petrol sağlamak amacıyla sanayileşmiş ülkelerin Arap devletleri ile ikili anlaşmalar yapmasını eleştirmiş, bu usulle enerji sorununu çözemeyeceklerini, enerji konusunda bütün sanayileşmiş ülkelerin birlikte hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. *Cumhuriyet*, "Kissinger, petrol için Araplarla ikili anlaşmalar yapan ülkeleri eleştirdi", (12 Ocak 1974), 3.

larda, dışişleri bakanlarını Washington'a çağırmıştır. 11-13 Şubat 1974 tarihlerinde yapılmış olan toplantıya 13 ülke katılım sağlamıştır. Toplantıda enerji tasarrufu ve yeni kaynakların bulunması konusunda milletlerarası işbirliği meselesi görüşülmüştür. Burada oluşturulmuş olan Koordinasyon Kurulu tarafından 13-14 Mart 1974 tarihlerinde yapılmış olan toplantıda, yeni bir teşkilat yerine konunun Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OECD) içinde ele alınması kararı alınmıştır. Enerji tüketiminin azaltılması, çevrenin korunması ve enerji güvenliği konularına ağırlık verilmiştir. Nihayet 15 Kasım 1974'te Paris'te yapılan toplantıya Türkiye'nin de dâhil olduğu 16 devlet katılmış ve Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) kurulmuştur.[57] Ajansın enerjiyle ilgili faaliyetleri üye ülkelerin petrol stoklarında 150 milyon tondan fazla artış sağlamıştır. 1979 sonlarında OECD ülkelerinin acil petrol stoku 94 günlük petrol üretimine ulaşmış ve olası enerji krizinde stokların kullanılması amaçlanmıştır.[58]

Petrol ambargosu, üretimin azaltılması ve petrol fiyatlarındaki artış konularını tetikleyen Arap-İsrail Savaşı sonunda, 21 Aralık 1973'te Cenevre'de BM Genel Sekreteri Waldheim'in başkanlığında Orta Doğu Barış Konferansı toplanmış ve taraflar arasında görüşmeler başlatılmıştır.[59] Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, müzakerelerin devamı konusunda çalışmalar yaparak petrol ambargosunun kaldırılmasını amaçlamıştır.[60] Diğer taraftan Amerikan Savunma Bakanı James Sclesinger, petrol üreten ülkelerin sanayi ülkelerini felce uğratmaya niyetlenmeleri durumunda Amerika'nın askeri müdahalede bulunacağını belirtmiştir. Nihayet, ambargo ve üretim kısıtlılığı şeklinde ortaya çıkan Petrol Krizi, Ocak 1974'ten itibaren yumuşatılmaya başlanmış ve 17 Mart 1974'te ise sonlandırılmıştır. Üretimin kısıtlanması konusunda bütün Arap ülkelerinin aynı şekilde hareket etmediği anlaşılmaktadır. İran'da 1973 üretimi 1971 üretiminden %16,4 fazla gerçekleşmiştir. Suudi Arabistan'da artış %27,8

57 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 349-350; Aydın, "Ortadoğu'da Soğuk Savaş Döneminde Yaşanan Siyasi Gelişmeler ve Krizler", 292; Yılmaz ve Kalın, "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", 188-189.

58 Önertürk, *Petrol ve Ekonomik Üzerine*, 55.

59 *Cumhuriyet*, "Ortadoğu Barış Konferansı Cenevre'de toplandı", (22 Aralık 1973), 1.

60 Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, 205.

olarak, Abu Dabi'de artış %23,8 olarak, Katar'da artış %17,9 olarak gerçekleşmiştir. Kuveyt'te 1972'den 1973'e %8,5 gerileme, Libya'da %2,9 gerileme yaşanmış, Cezayir'de ise hemen hemen aynı oranda kalmıştır. OAPEC üyelerinin 1973'e göre 1974'teki durumlarına bakıldığında; Libya'da üretimin %29,9 oranında, Kuveyt'te %17,3 oranında, Katar'da %9,1 oranında, Cezayir'de %5,3 oranında, Irak'ta ise %4,2 oranında azaldığı anlaşılmaktadır. Buna mukabil Suudi Arabistan'da %11,8 oranında, İran'da %2,7 oranında artış gösterdiği anlaşılmaktadır. 1974 yılı itibarıyla 2.850 milyon ton olan dünya petrol üretiminin %37,8'inin (1.077 milyon ton) Orta Doğu devletleri tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.[61]

Petrol ambargosu kaldırılmış olsa da petrol krizi uzun yıllar ülkeleri etkilemeye devam etmiştir. Ambargodan önce petrolün varil fiyatı 3 dolar iken, ambargonun kaldırıldığı dönemde varil fiyatı 12 dolara çıkmıştır. 1979'da yeni bir petrol krizi İran'daki gelişmelerle ortaya çıkmıştır. Petrolün varil fiyatı 1979'da 30 dolara, 1980'de 35,7 dolara yükselmiş, İran ve Irak'ın petrol üretimini artırması ile 1985'te 26 dolar ve daha sonra ise 10 dolar civarına düşmüştür. Bir süre sonra fiyat 18 dolar civarına sabitlenmiş olsa da 2006 yılında 70 dolar seviyelerine yükselmiştir.[62] Petrol fiyatlarının yükselişi, petrol üreticisi ülkelerin gelirlerini artırmış ve büyük sermaye birikimine (petro-dolar) neden olmuştur.[63] Petrol ithal eden devletler ise büyük zararlara uğramıştır. Petrol fiyatlarındaki artış üretim kapasitelerinin düşmesine, ürünlerde yüksek fiyat artışlarına, alım gücünün düşmesine, işsizliğe neden olmuş ve stagflasyon durumu ortaya

61 Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 347-348 ; Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler", 799.

62 Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, 203-204 ; Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu (1960-1980)", *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar),* Cilt I: 1919-1980, Editör Baskın Oran, 24. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 659; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 351 ; Şener Üşümezsoy ve Şamil Şen, *Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2003), 172.

63 Üşümezsoy ve Şen, *Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, 172 ; Salih Öztürk ve Selin Saygın, "1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, (2017): 3.

çıkmıştır.[64] Petrol Krizi, gelişmekte olan ve az gelişmiş devletleri mali açıdan sıkıntıya soktuğu gibi bu devletlerin IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlardan borç para almalarına neden olmuştur.[65]

1973 Petrol Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri

Türkiye'nin Arap devletleri ile ilişkisinde Arap-İsrail savaşlarındaki tutumu etkili olmuştur. Orta Doğu'daki gelişmeler, Türkiye'nin Arap devletleri ile ilişkisini etkilediği gibi ekonomik tesirleri nedeniyle iç gelişmelerin de temel konusunu oluşturmuştur. Amerika'nın İsrail'i desteklemesi, Türkiye'deki üslerini kullanıp kullanamayacağı konusunu gündeme taşımıştır. 1967 Arap-İsrail Savaşında Amerika'nın Türkiye'deki üslerini kullanmasına izin verilmemiştir.[66] Milletvekili Mevlüt Yılmaz, Müslüman Türk milletinin kalbinin Arap kardeşleri ile attığını, bir gün İsrail'in ortadan kalkacağını belirtmiştir.[67] Konuyla ilgili değerlendirmeler yapan Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, kuvvet kullanılarak arazi kazancı elde edilmesine karşı olduklarını vurgulamıştır.[68] Nihayet Türkiye, İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklardan çekilmesini ve Filistin halkının bağımsız bir devlet kurmasını istediği gibi İsrail'le ilişkilerini de ikinci kâtip seviyesinde tutmuştur.[69] 1969 yılında ise Mescid-i Aksa'da çıkarılmış olan yangının Türkiye'de üzüntüye neden olduğu anlaşılmaktadır.[70] Bu gelişmeler, 1967 ve sonrasındaki olaylarda Arap devletleri yanında bir politika belirlendiğini göstermektedir.

Fas'ın Başkenti Rabat'ta düzenlenmiş olan İslam Ülkeleri Zirve Toplantısına Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Çağlayangil katılmış,

64 Yılmaz ve Kalın, "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", 185.

65 Veli Sırım, "Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Ekonomik İlişkilerinde 1973 Petrol Krizinin Yeri", *The Second İnternational Conference On Current Trends In The Middle East 2018,* (5-9 November 2018): 44-45.

66 *Tercüman*, "Türkiye, Üslerini Araplara karşı kullandırmayacak", (6 Haziran 1967), 1.

67 *Yeni İstanbul*, "İsrail'in 2. Hedefi Türkiye", (9 Haziran 1967), 1.

68 *Tercüman*, "Çağlayangil: Kuvvet kullanarak toprak kazanmaya karşıyız", (11 Haziran 1967), 1.

69 Fahir Armaoğlu, "Türkiye ve Arap Dünyası", Tercüman, (23 Eylül 1981). 2 ; Barlas, "Orta Doğu, Petrol ve Türkiye…", 3.

70 Tercüman, "Demirel: Mescid-i Aksa'da çıkan yangın bizi derin bir elem içinde bıraktı", (23 Ağustos 1969), 1.

Cumhurbaşkanı Sunay da başarı dileğinde bulunmuştur. Zirvede Orta Doğu'daki gelişmelerin öncelikle görüşüldüğü anlaşılmaktadır.[71] Türkiye'nin toplantıya katılması, laiklik tartışmalarına neden olmuş olsa da Türkiye'yi ilgilendiren uluslararası toplantılara katılımın bir gereklilik olduğu vurgulanmıştır.[72] Zirveye gözlemci statüde katılan FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü) ile Türkiye'nin ilk resmi temasının burada gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nihayet FKÖ, 1974'te Rabat'ta yapılmış olan Arap Birliği toplantısında Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak kabul edilmiştir.[73] Diğer taraftan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin özellikle Amerika ile müttefiklik ilişkisi, Kıbrıs'taki gelişmelerle bozulmaya başlamıştır. Amerikan Başkanı Johnson'un mektubu sonrasında dış politikada yeni arayışların ortaya çıktığı söylenebilir.[74] Bu bağlamda AP'nin tek başına iktidarda olduğu 1965-1971 yıllarında Türkiye'nin çok yönlü bir dış politika yürüttüğü anlaşılmaktadır. 12 Mart 1971 Muhtırası ile başlayan ve 1973'e kadar devam eden Ara Rejim Döneminde ise dış politikada tekrar Amerika'ya yönelişin olduğu anlaşılmaktadır.[75] AP Döneminde uygulanmış olan çok yönlü dış politika, Türkiye'nin Arap devletleri ile yakın ilişkiler kurmasını sağlamıştır.

Türkiye, 6 Ekim 1973'te başlayan Arap-İsrail Savaşında da Arap devletlerine desteğini sürdürmüştür. Mısır ve Suriye öncülüğünde 8 Arap ülkesinin Ankara büyükelçileri bir basın toplantısı düzenleyerek Türkiye'den yardım talebinde bulunmuşlardır.[76] Bu süreçte Türkiye, Amerika'nın İncirlik Üssünü kullanamayacağını açıkladığı gibi Araplara yardım

71 *Yeni Gazete*, "Rabat Toplantısında Filistin Sorunu Ele Alındı", (23 Eylül 1969), 1 ; Tercüman, "Sunay, İslam Konferansına başarı diledi", (21 Eylül 1969), 1.

72 Neziha Araz, "Zirve toplantısı üzerine", *Yeni Gazete*, (26 Eylül 1969). 8.

73 Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler", 800.

74 Mustafa Salep, *Türk Dış Politikasında Kıbrıs (Zürih'ten Kanlı Noel'e),* 2. Baskı, (Ankara: Nobel Yayınları, 2023), 313-323.

75 Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar),* Cilt I, 1919-1980, Editör Baskın Oran, 24. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020): 794.

76 *Son Havadis,* "8 Arap ülkesi Türkiye'den destek istedi", (10 Ekim 1973), 1.

götüren Sovyet uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasına da[77] engel olmamıştır. Türkiye'nin bu yaklaşımı, Arap devletlerinin petrol ihracat kısıtlamasından etkilenmemesini sağlamıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtında ise Libya lideri Kaddafi, Türk uçakları için yakıt ve lastik göndermiştir. Türkiye, BM'nin 10 Kasım 1975 tarihli oturumunda siyonizmi ırkçılık olarak tanımlayan kararına olumlu oy vererek Arap devletlerine desteğini sürdürmüştür. Diğer taraftan Ekim 1974'te Rabat'ta toplanmış olan Arap Birliği Zirvesinde Filistinlilerin tek temsilcisi olarak FKÖ'nün kabulü ve FKÖ'nün BM'de Filistin halkını temsil etmesine dair alınan 22 Kasım 1974 tarihli kararı üzerine Türkiye, Ocak 1975'te FKÖ'yü tanımıştır. Ağustos 1975'te FKÖ Siyasi Büro Başkanı Faruk el-Kaddumi Türkiye'yi ziyaret etmiş, 12 Mayıs 1976'da İstanbul'da açılmış olan 7. İslam Devletleri Dışişleri Bakanları Konferansında ise FKÖ'nün Ankara'da siyasi büro açmasına izin verileceği belirtilmiştir.[78] Konferansa katılım sağlayan 18 İslam ülkesi ise bağımsız Kıbrıs Türk Devletini tanımaya hazır olduklarını açıklamışlardır.[79] Konferans nedeniyle değerlendirmeler yapan Ahmet Kabaklı şunları söylemiştir: "*İslam âleminin, çağdaş bir siyasi ve ekonomik işbirliği azmi ile… Bu âlemin akıncı ruhunu yüzyıllarca temsil etmiş bulunan Türkiye'de buluşması, Cumhuriyet devrimizin en büyük ve müspet diploması olayıdır.*"[80]

Petrolün çeşitli alanlarda kullanılması ve özellikle enerji üretiminde önemli bir kaynak olması, devletlerin petrolle ilgili çalışmalar yapmasını gerekli hale getirmiştir. Bu bağlamda 2-13 Nisan 1973 tarihleri arasında Cenevre'de yapılmış olan Uluslararası Çalışma Teşkilatı (ILO) Petrol Ko-

77 Amerikan Dışişleri Bakanı Kissinger'ın NATO diplomatları toplantısı için Brüksel'e giden Türk Dışişleri Bakanı Bayülken'e yakınlık göstermediği, bu yaklaşımda Türkiye'nin üslerle ilgili kararının etkili olduğu değerlendirilmiştir. *Cumhuriyet*, "Türkiye Ortadoğu savaşında incirlik üssünü kullanmaması için ABD'yi zorladı", (27 Aralık 1973), 3.

78 FKÖ'nün Ankara'daki siyasi bürosu 5 Ekim 1979'da Yaser Arafat tarafından açılmıştır. Fırat ve Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", 795 ; Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler", 800; *Cumhuriyet*, "Filistin Kurtuluş Örgütünün büro açma isteği kabul edildi", (13 Mayıs 1976), 1.

79 *Tercüman,* "18 İslam ülkesi bağımsız Kıbrıs Türk Devletini tanımaya hazır", (13 Mayıs 1976), 1.

80 Ahmet Kabaklı, "Büyük Vahdet'e", *Tercüman*, (14 Mayıs 1976), 2.

mitesinin 8. Toplantısına Türk Hükûmeti de temsilciler göndermiştir.[81] 6 Ekim 1973'te başlayan Arap-İsrail Savaşından sonra, OAPEC üyesi devletlerin İsrail'i destekleyen devletlere yönelik petrol ambargosu, petrol üretiminin kademeli olarak azaltılması ve petrol fiyatlarına yapılan zamlarla ortaya çıkan 1973 Petrol Krizi, Türkiye'yi de doğrudan etkilemiştir. Türkiye'nin son yıllarda Arap devletleri ile geliştirmiş olduğu iyi ilişkiler, ambargo dışında tutulmasını sağlamış olsa da petrol zamları, Türkiye'nin ekonomisini ve yatırımlarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Suudi Arabistan Petrol Bakanı Şeyh Ahmet Zeki Yamani, Türkiye'nin Araplardan yana bir devlet olduğunu, petrol ambargosundan muaf olduğunu belirtmiş olsa da[82] petrol zamları nedeniyle Türk Hükûmetinin ve ilgili kuruluşların çeşitli çalışmalar yaptıkları anlaşılmaktadır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dr. Kemal Demir, Türkiye'de petrol sıkıntısı yaşanmayacağını belirtmesi bir rahatlama oluştursa da gelişmeler tedbir alınmasını zorunlu kılmıştır. Petrol Mühendisleri Odası, olası petrol darlığına karşı enerji kısıtlamasına gidilmesini önermiştir. Ticari enerji üretiminin %60'ının petrolden sağlandığı, elektrik üretiminde kömüre ağırlık verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Devlet Bakanı İsmail Hakkı Tekinel de resmî kurumların mesaisinin 08.30-12.00 ve 13.00-16.30 olarak belirlendiğini, ışıklı reklam ve vitrin aydınlatmasının hafta tatilinde yasaklandığını, sokak lambalarının yarıya indirilmesi ve sanayideki dış aydınlatmaların azaltılması gibi kararların alındığını belirtmiştir. Rafinerilerin benzin üretimine ağırlık vermesi, bütan gazı sıkıntısını ortaya çıkarmış ve bu durum piyasada kuyruklara neden olmuştur.[83]

Ülkenin petrol ihtiyacının karşılanması amacıyla İstanbul Petrol Rafinerisi tarafından Arnavutluk'tan ham petrol ithal edildiği anlaşılmak-

81 *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),* 30.18.1.2/ 297.29.10/ 109-29, 03.04.1973

82 *Son Havadis*, "Türkiye, Arap petrol boykotunun dışında", (20 Kasım 1973), 1.

83 *Cumhuriyet*, "Akaryakıt tasarrufu için tedbir alınacak", (25 Aralık 1973) 1 ; "Akaryakıt sıkıntısı olmayacak, ancak fiyatlar tüm ekonomiyi etkileyecek", (10 Ocak 1974), 1 ; "Petrol Mühendisleri Odası, yakıt tüketiminde tasarruf için tedbirler önerdi", (9 Aralık 1973) 1, 7 ; "Enerji Tasarrufu İçin Mesai Saatleri 8.30-12 ve 13.00-16.30 Arasına Alındı", (13 Aralık 1973). 1, 7; "Bütangazı Sıkıntısı Yoğunlaştı", (18 Ocak 1974) 1.

tadır.[84] TPAO da Suudi Arabistan ve Irak ile uygun petrol alımı konusunda görüşmeler gerçekleştirmiştir.[85] İlerleyen yıllarda da petrol, maden ve enerji üzerine çeşitli devletlerle anlaşmalar yapılmıştır.[86] Bu dönemde Türkiye, iyi ilişkiler çerçevesinde Arap ülkelerinden kredili petrol de almaya başlamıştır.[87] Diğer taraftan uluslararası petrol piyasasındaki istikrarsızlığın ülke ekonomisine ve dış ödemeler dengesine olumsuz etkilerini engelleyebilmek için bir fon kurulması kararlaştırılmıştır. Fonun amacı şu şekilde açıklanmıştır: "*Uluslararası petrol piyasasındaki istikrasızlığın ödemeler dengemize yapacağı muhtemel olumsuz etkilerini önlemek amacıyla, memleketimizdeki petrol aramalarını süratlendirmek, arama sahalarını geliştirmek ve benzeri her türlü faaliyetleri finanse etmek üzere T.C. Merkez Bankası nezdinde Petrol Arama ve Petrolle İlgili Faaliyetleri Düzenleme Fonu kurulmuştur*.[88]"

Petrol fiyatlarındaki artışa rağmen Türkiye'nin başlangıçta petrol fiyatlarını artırmak istememesi, Avrupa'ya göre daha uygun fiyata petrol satışı yapması, vergi mükelleflerinden petrole desteklemenin sağlanması bir kısım ekonomik sorunlar ortaya çıkarmıştır.[89] Petrol zamları gazeteciler tarafından da değerlendirilmiştir. Barlas, Türkiye'deki enerji buhranına ait yükün Türk yoksuluna, işçisine ve dar gelirli vatandaşın sırtına yükleneceğini belirtmiştir.[90] Tedbirler alınmış olsa da petrol zamlarının Türkiye'de akaryakıt fiyatlarını etkileyeceği, Türkiye'de çıkarılan petrolün satışında da benzer bir zammın uygulanacağı anlaşılmıştır. Devlet Bakanı İlhan Öztrak, Türkiye'de üretilen petrole dış piyasa ile uyumluluk çerçevesinde fiyat artışı yapılacağını, artışın maliyete neden olmadan şirketlere büyük kâr getireceğini, petrol arama faaliyetlerini artırmak ve petrolle il-

84 *BCA*, 30.18.1.2/ 307.92.1/ 95-38, 13.11.1973; *BCA*, 30.18.1.2/ 310.3.17/ 95-38, 15.01.1974

85 *Cumhuriyet*, "Enerji tüketiminde kısıntıya gidilecek.", (21 Şubat 1974), 1.

86 Türk Hükûmeti ile Romanya Hükûmeti arasında yapılmış olan Enerji, Maden ve Petrol Aramalarında Uygulama Anlaşması 14 Ekim 1976 tarihinde onaylanmıştır. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)*, 06002585/1, 1; *BCA*, 30.18.1.2/ 360.172.20/112-72, 14.10.1976

87 Sırım, "Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Ekonomik İlişkilerinde 1973 Petrol Krizinin Yeri", 45.

88 *BCA*, 30.18.1.2/ 310.2.1/ 63-53, 31.12.1973

89 Giritli, *Kara Altın Kavgası Petrol ve Politika*, 22.

90 Barlas, "Orta Doğu, Petrol ve Türkiye…", *Cumhuriyet*, (21 Aralık 1973), 3, 7.

gili faaliyetleri düzenlemek amacıyla kurulması kararlaştırılan fona kârdan pay aktarılacağını belirtmiştir. Fonda toplanacak paranın petrol arama faaliyetlerinde kullanılmak üzere TPAO'ya verileceği vurgulanmıştır.[91]

Avrupa'daki Türk işçileri nedeniyle belirli bir süre döviz darlığı yaşanmamış olsa da petrol fiyatlarının sürekli artışı, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini zorunlu hale gelmiştir.[92] Petroldeki fiyat artışı ekonomik göstergeleri etkilemiş, ödemeler dengesini bozmuş, enflasyonda artışa neden olmuştur.[93] OECD'nin yayımlamış olduğu rapora göre Temmuz 1973-Temmuz 1974 dönemi için Türkiye'deki enflasyon %25,9 olarak gerçekleşmiştir. Teşkilata üye 24 devlette enflasyon oranı ortalamasının %13 olduğu düşünüldüğünde Türkiye'deki oranın üye ülkelerin çoğundan daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.[94]

1974 yılı akaryakıt tüketiminin, yüzde 10 artış da düşünüldüğünde 13,5 milyon ton civarında olduğu hesaplanmıştır. Yerli üretimin 3,5 milyon ton olacağı düşünüldüğünde 10 milyon ton petrolün ithal edilmesi öngörülmüştür. 1973 itibarıyla petrol tedariki Suudi Arabistan, Irak ve Kuveyt'ten sağlanmaktadır. 1974 yılında Türkiye'nin ihtiyaç duymuş olduğu petrolün; 3 milyon tonu CALTEX eliyle Suudi Arabistan tarafından ve varil başına 9,74 dolar üzerinden, 3 milyon tonu İPRAŞ ile İNOC şirketleri arasında Aralık 1972'de imzalanmış olan sözleşme çerçevesinde Irak'tan, 300 bin tonunun da BP aracılığı ile Kuveyt'ten ithal edilmesi öngörülmüştür. TPAO Genel Müdürü ile İPRAŞ Genel Müdürü Aralık 1973'te Arabistan Hükûmetine ziyaretle Petromin Şirketinden 3 milyon ton haricinde 2,5 milyon ton daha petrol alınması hususunda talepte bulunmuştur. Böylece, Türkiye'nin 1974 yılı için ihtiyaç duymuş olduğu petrolün temin edilmesi amaçlanmıştır. Cumhurbaşkanının Suudi Arabistan Büyükelçisi ile görüşerek; Petromin Şirketinden talep edilmiş olan 2,5 milyon ton petrolün tedarik edilmesi ve rüçhanlı fiyat uygulanması istenmiş-

91 *Cumhuriyet*, "Akaryakıt tasarrufu için tedbir alınacak", (25 Aralık 1973), 1 ; "Yerli ham petrole de zamlı fiyat ödenecek", (2 Ocak 1974), 1 ; "Yabancı şirketlerin gelir fazlası Petrol Arama Fonuna aktarılacak", (4 Ocak 1974), 1.

92 İhsan Topaloğlu, "Petrol Bunalımı", *Cumhuriyet*, (2 Ocak 1974), 2.

93 Öztürk ve Saygın, "1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu", 6.

94 *Cumhuriyet*, "Türkiye, fiyat artışları açısından Batı ülkeleri içinde üçüncü sırada yer alıyor", 14 Eylül 1974, s. 1.

tir.[95] Türkiye'nin petrol ihtiyacının karşılanmasında Arap devletleri daha sonraki yıllarda da önemli bir rol üstlenmiştir. Bu kapsamda Türkiye, 1980 yılında Birleşik Arap Emirliklerinden 3 milyon ton petrol talep etmiştir.[96]

Petrol üreten Arap ülkeleri ile iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri çerçevesinde petrol fiyatlarında uygun bir önceliğin tanınması beklenmiştir. OPEC üyelerinin 7-9 Ocak 1974 tarihlerinde yapmış oldukları toplantıda, gelişme halindeki ülkelerle yapacakları mukavele veya anlaşma ile rüçhanlı muamele ve fiyat uygulanabileceği belirtilmiştir. Ancak, Türkiye tarafından alınmakta olan Körfez petrolünün afişe fiyatı varil başına 2-2,5 dolardan 11,65 dolar seviyelerine ulaşmıştır.[97] Petrol üreticisi Arap ülkelerinin petrol üretiminde kısıtlama ve bazı ülkelere ambargo koyma yolunda almış oldukları "*18 Ekim Kararından*" sonra CALTEX'in İPRAŞ'a teslim edeceği petrolün 117 bin tonu kesilmek istenmiştir. Bu karar, Suudi Arabistan Hükûmeti ve Kral Faysal'ın Türkiye'ye verilecek petrolde herhangi bir kısıntı yapılmayacağına dair teminata rağmen gerçekleştirilmek istenmiştir. Görüşmeler neticesinde herhangi bir kesinti yapılmamıştır.[98]

Türkpetrol Grubu Ankara Temsilcisi Tuğgeneral Ömer Çokgör tarafından 18 Ocak 1974 tarihinde "*Dünya Petrol Krizi*" ile ilgili Cumhurbaşkanına mektup gönderilmiştir. Türkiye'nin ham petrol ihtiyacının ancak ¼'ünün içeride üretildiği, ¾'ünün ise ithal edildiğini belirten Çokgör, OPEC üyesi devletlerin Tahran'da yapmış olduğu son toplantıda, 1971 fiyatları dikkate alındığında on katı artış öngörüldüğü, petrolün varil için 11 dolar 65 sent tespit edildiğini belirtmiştir. Ham petrolün genellikle Irak ve Suudi Arabistan'dan alındığını belirten Çokgör, Irak'ın son yaptığı teklifte variline 17 dolar gibi bir rakam istediğini ifade etmiştir. Suudi Arabistan yetkilileri ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirdiklerini belirten Çokgör, Cidde'den gönderilmiş olan mesajda özetle şunları belirttiklerini aktarmıştır: "*Biz ambargo konmamış ve bilhassa Arap davasını desteklemiş*

95 *CBA*, 06007854/1, 1-2, 4.
96 *CBA*, 06003066/ 1, 8.
97 *CBA*, 06007854/ 1, 2.
98 *CBA*, 06007854/ 1, 3-4.

Devletlere petrol vermeye devam ediyoruz. Bu arada din kardeşi olduğumuz Türkiye'ye, her devletten daha kolaylıkla petrol vermeyi arzu ederiz. Ancak, bunun tahakkuku Hükûmetler seviyesinde olacaktır. Sizin Hükûmet temsilcisi hiç olmazsa bir Bakanınız Suudi Arabistan'a giderek resmen talepte bulunacak ve bu talep neticesinde bir anlaşmaya gidilecektir. Yoksa Şirket olarak yapılan teklif ve istekler kağıt üzerinde kalmaya mahkumdur. Bunu diğer bütün devletler böyle yapıyor. En son Fransa Cumhurbaşkanı M. Pompidou, Suudi Arabistan Kralı Faysal'a şahsi bir mektup yazarak talepte ve buna mukabil tekliflerde bulundu. Kral bunu derhal kabul etti ve Fransa uzun vadeli bir anlaşma yaparak kendini emniyete aldı. Şimdi İspanya, İtalya, İngiltere ve Batı Almanya da aynı yolu takip ediyorlar. Bunun dışında ne özel ne de devlet şirketi olarak başka yoldan petrol temin edemezsiniz."[99]

Tuğgeneral Ömer Çokgör, Suudi Arabistan'dan gelen mesajları Enerji Bakanına ve Başbakana ulaştırdıklarını, Enerji Bakanının Suudi Arabistan'a bir seyahat planladığını, ancak seyahatin çeşitli nedenlerle iptal edildiğini belirtmiştir. Mobil ve BP gibi Türkiye'ye ham petrol getiren şirketlerin Suudi Arabistan'daki ARAMCO vasıtasıyla takriben varili 9 dolardan petrol ithal etmekte olduğunu, ancak Mobil'in dünya çapındaki kısıntı nedeniyle Türkiye'nin ihtiyacından %17 eksik bir şekilde petrol getirdiğini, Türkiye'nin 700.000 ton rafineri kapasitesine sahip tek milli şirketi olarak hükûmetin delaleti olmadan petrol alamadıklarını ifade etmiştir. Bu durumun yakın bir gelecekte Türkiye'nin tüketim ihtiyacında sıkıntı yaratacağını vurgulamıştır.[100] 1973 Petrol Krizi'nden sonra Türkiye, çeşitli devletlerle yapmış olduğu anlaşmalar çerçevesinde petrol tedarik etmiştir. Bu kapsamda; Ocak 1975'te Libya'dan petrol,[101] Temmuz 1978'de İran'dan mal ve kredi karşılığında petrol,[102] Ocak 1979'da Sovyetlerden petrol,[103] Haziran 1979'da Sovyetlerden buğday karşılığında petrol,[104] Aralık 1979'da Suudi Arabistan'dan hibe yoluyla 10 milyon do-

99 *CBA,* 06001059/ 409, 1-2.
100 *CBA,* 06001059/ 409, 2.
101 *BCA*, 30.18.1.2/ 325.5.13/ 105-406, 23.01.1975.
102 *BCA*, 30.18.1.2/ 374.156.7/ 114-311, 30.07.1978.
103 *BCA*, 30.18.1.2/ 378.219.5/ 112-255, 23.03.1979.
104 *BCA*, 30.18.1.2/ 379.235.18/ 111-100, 28.05.1979.

larlık petrol[105] almak amacıyla görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler neticesinde anlaşmalar gerçekleştirilmiştir.

Enerjide gereksiz tüketimin sınırlandırılması, üretimi artırmak amacıyla arama faaliyetlerinin yoğunlaştırılması, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına uygun yeni bir petrol kanununun çıkarılması, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanunu kapsamının genişletilerek şirket sermayesinin artırılması Türkiye'nin petrol üretimine ve işletmesine dair temel teklifler arasında yer almıştır.[106] Petkim-İş Sendikası Genel Başkanı Mehmet Kılıç, Mobil ve BP şirketlerinin ülkenin ham petrole ihtiyaç duyduğu bir zamanda petrol getirmemelerini ve OPEC'in zam yapılmayacağına dair açıklamasına rağmen bu şirketlerin petrole zam istemesine tepki göstermiştir. Kılıç, Türk petrollerinin yabancılar tarafından işlenmemesi, petrolün devlet eliyle çıkarılması ve işletilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Millîleştirme konusunun, bu dönemde farklı şekillerde gündeme geldiği anlaşılmaktadır.[107]

1973 Petrol Krizi'nin Türkiye'yi etkilediği yıllar, Üçüncü Beş Yılık Kalkınma Planı Dönemini kapsamaktadır. Planlama sürecinde petrolle ilgili kararların ve hedeflerin burada belirtilmesi konu bütünlüğüne katkı sağlayacaktır. Planlı kalkınma dönemlerinde enerji talebinin ham petrol tüketimini 3 milyon tondan 11 milyon tona yükseltmiş olması,[108] yatırım ve üretim odaklı bir planlamanın olduğunu göstermektedir. Petrol aramalarında kamu yatırımlarına ağırlık verileceği; arama, üretim, taşıma, dağıtım ve satış faaliyetlerinin tek bir kamu kuruluşunda toplanacağı belirtilmiştir.[109] Petrol ürünleri sanayisi ihtiyacının yurt içindeki üretim ile karşılanması esası belirlenmiş, mevcut petrol rafinerilerin genişletilmesi, TPAO'ya bağlı yeni bir rafinerinin kurulması ve petrol boru hattının oluşturulması amaçlanmıştır.[110] Bu dönemde büyüme oranı %7,4 olarak belirlenmiş, ancak %6,5 ola-

105 *BCA*, 30.18.1.2/ 382.274.17/ 111-106, 11.12.1979.

106 Mehmet Ali Oğan, "Petrol ve Ulusal Çıkarlarımız", *Cumhuriyet,* (6 Mayıs 1974), 2.

107 *Cumhuriyet*, "Petkim-İş Sendikası ATAŞ'ın hemen devletleştirilmesini önerdi" (5 Haziran 1974). 1; Ümit Gürtuna, "Millileştirme zamanı", *Cumhuriyet,* (15 Ocak 1974), 5.

108 Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıllık (1973-1977),* (Ankara: DPT Yayın No: 1272, 1972), 272.

109 DPT, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıllık (1973-1977),* 275, 283.

110 DPT, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıllık (1973-1977),* 428, 435.

rak gerçekleşmiştir. Hedefe ulaşılamamasında petrol bunalımı önemli bir gerekçe olarak görülmüştür. Buna mukabil, 1972-76 yılları arasında GSYİH kapsamında büyüme oranı Türkiye'de %7,4 iken, OECD ülkelerinde toplam olarak %2,6 olarak gerçekleşmiştir.[111]

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde petrolün yurt içi üretimi, yeni sahalar açılmaması ve üretim yapan kuyulardaki verimin azalması gibi nedenlerle düşmüştür. 1973'ten itibaren petrol fiyatlarının dört kat yükselmiş olması, petrole talebin artması ödemeler dengesini önemli ölçüde baskılamıştır. Elektrik enerjisi üretimi yılda ortalama %12,7 oranında büyüyerek 1977 yılında 20,5 bin Gws'ye ulaşmıştır. Kişi başına elektrik enerjisi tüketimi de 1972'de 303 Kws'ten 1977 yılında 510 Kws'e çıkmıştır.[112] Türkiye, 1977 yılı sonlarına kadar dış alımları kısıtlayıcı bir tedbire başvurmamıştır. Öncelikle rezervler kullanılmış, daha sonra da kısa vadeli borçlanmalarla süreç yönetilmek istenmiştir. 1977 yılında dış alımlar artışını sürdürürken döviz kazançlarının azalması, dış kredi olanaklarının kesintiye uğraması dış ödemelerin yerine getirilmesini güçleştirmiş, döviz transferlerinin zamanında yapılmasını engellemiştir. Bu durum, dışa önemli oranda bağlı olan ekonomide üretim faaliyetlerini darboğaza sevk etmiştir. Türkiye'nin 1970-1973 yılları arasında dıştan almış olduğu malların fiyatı %33 oranında yükselmiştir. Diğer ülkelerle kıyaslandığında bu oranın olağan olduğu anlaşılmaktadır. 1973-1977 yılları arasındaki dış alım fiyat artışı ise %100'ü aşmıştır.[113] Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde, petrol açısından dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla karada ve denizde petrol arama faaliyetlerinin hızlandırılması ve işlemekte olan kuyuların verimliliğinin artırılması amaçlanmıştır. Elektrik enerjisi üretiminin de petrol yerine su ve kömür kaynakları kullanılarak sağlanması ilke olarak belirlenmiştir.[114]

Türkiye açısından 1970'li yıllar hem iç hem de dış gelişmeler açısından oldukça yoğun geçmiştir. 12 Mart Muhtırası'nın gölgesinde geçen 1971-1973 Ara Rejim Dönemi, kendine has özelliklere sahiptir. 1973 son-

111 DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983),* (Ankara: DPT Yayın No: 1664, 1979), 7.

112 DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983),* 20, 395.

113 DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983),* 53-54.

114 DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983),* 273.

rası koalisyonlu yıllar; Orta Doğu'daki gelişmeler, Kıbrıs ve Türk-Amerikan ilişkileri açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur. 1973 Petrol Krizi'nden sonra gerçekleştirilmiş olan Kıbrıs Barış Harekâtı, Türkiye'yi siyasi, askerî ve ekonomik açıdan doğrudan etkilemiştir. 1974 yılından 1980 yılına kadar geçen dönemde iç ve dış politikadaki önemli gelişmeler çeşitli kararları da etkilemiştir. Bu kapsamda, önemli üretim tesislerinde yapılmak istenen grevlerin ve lokavtların "*milli güvenlik*" gerekçesi ile uygulanmadığı ve düzenli olarak ertelendiği anlaşılmaktadır. İPRAŞ işyerlerinde Aralık 1974'te uygulanmak istenen grev,[115] TPAO işyerlerinde Şubat 1976'da uygulanmak isteyen grev,[116] Mobil Exploration Mediterranean Inc. işyerlerinde Mayıs 1976'da uygulanmak istenen grev,[117] BP işyerlerinde Kasım 1977'de uygulanmak istenen lokavt, Aralık 1977'de uygulanmak istenen grev,[118] Mobil Oil Türk A.Ş., Mobil Gaz-Mobil Petrol Gazları A.Ş. ve Ankara Gaz A.Ş. işyerlerinde Kasım 1977'de uygulanmak istenen grev ve lokavt[119] ertelenmiştir. Grev ve lokavt erteleme kararlarının 1978 yılında da alınmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra petrol ihraç eden Arap devletleri, İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklardan geri çekilmesi şartına bağlı olarak petrol üretimini kademeli bir şekilde azaltma ve İsrail'e destek olan devletlere petrol ambargosu uygulama kararı almışlardır. Bu karardan hemen sonra petrolün varil fiyatına yüksek oranda zam yapmaları, faaliyetlerinde petrole ihtiyaç duyan devletleri oldukça fazla etkilemiştir. Arap devletlerinin petrolle ilgili almış oldukları kararlarda İsrail-Filistin meselesi dışında, yabancı petrol şirketlerinin petrol yatırımları alanında ulaşmış oldukları ekonomik ve siyasi gücün etkili olduğu anlaşılmaktadır. Konunun her iki boyutta değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Tüketmiş ol-

115 *BCA*, 30.18.1.2/ 322.72.4/ 153-337, 06.12.1974; 30.18.1.2/ 324.1.2/ 153-337, 06.01.1975

116 *BCA*, 30.18.1.2/ 347.108.20/ 193-44, 23.02.1976; 30.18.1.2/ 357.156.18/ 193-153, 19.08.1976.

117 *BCA*, 30.18.1.2/ 354.141.19/ 193-85, 28.05.1976.

118 *BCA*, 30.18.1.2/ 368.64.1/ 193-28, 02.11.1977; 30.18.1.2/ 368.66.4/ 193-28, 06.12.1977.

119 *BCA*, 30.18.1.2/ 368.65.13/ 193-26, 28.11.1977.

duğu petrolün büyük kısmını ithal eden Türkiye, petrol zamlarından doğrudan etkilenmiş, ancak ihtiyaç duymuş olduğu petrolün ithalinde önemli bir sorun yaşamamıştır. Küçük sorunlar görüşmelerle kısa sürede çözümlenmiş, istenen miktarlarda petrol alımı gerçekleştirilmiştir. Buna mukabil, özellikle petrol fiyatlarına yapılmış olan zamlar, 1973-1977 yıllarını kapsayan *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı* hedeflerine ulaşılamamasının en önemli sebebi olmuştur.

Türkiye'nin OAPEC üyesi devletlerin almış oldukları petrol ambargosu kararından muaf olmasında, Arap devletleri ile iyi ilişkiler içerisinde olması etkili olmuştur. Özelikle 1967'den sonra Türkiye'nin İslam dünyası ile ilişkilerini güçlendirmesi, Arap-İsrail savaşlarında Arap devletlerini desteklemesi, 1973 Petrol Krizi'ni şiddetli bir şekilde yaşamasına mâni olmuştur. Türkiye'nin Arap devletleri ile dostluk ilişkilerini geliştirmesinde, Kıbrıs'la ilgili gelişmelerin Türk dış politikasında meydana getirmiş olduğu değişikliğin etkili olduğu söylenebilir. Özellikle, 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu sonrasında Amerika özelinde Batı ile ilişkiler ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. Süreçte Türkiye, dış politikada çok boyutlu ilişkiler geliştirme konusunda yeni öğrenmeler elde etmiştir. Bu durum, Orta Doğu başta olmak üzere Türkiye'ye komşu diğer devletlerle ilişkilerin yeniden kurgulanmasına olanak sağlamıştır. Diğer taraftan Türkiye, Kıbrıs meselesindeki haklılığını uluslararası alanda destekleyecek devletlere ihtiyaç duymuştur. Arap devletleri ile güçlü bir mâzi bağına sahip olan Türkiye, ikili ve çoklu dostluk ilişkilerini geliştirerek karşılıklı olarak kazanmayı amaçlamıştır.

1973 Petrol Krizi ile Türkiye, enerji yatırımlarının önemini daha iyi kavramıştır. Petrol arama ve üretim faaliyetlerini artırma isteğinde olan Türkiye, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi konusunda da politikalar ortaya koymaya başlamıştır. 1973 Petrol Krizi, aynı zamanda ekonomik gücü büyük oranda ellerinde tutan yabancı petrol şirketlerine karşı millî şirketlerin güçlendirilmesi konusunda kararlılık ortaya çıkarmıştır. OAPEC ülkelerinde faaliyet gösteren yabancı petrol şirketlerinin devletleştirilmesi kararları alınırken, Türkiye de TPAO'nun petrol arama ve üretim faaliyetlerinde güçlendirilmesini amaçlamıştır. 1973 Petrol Krizi'nden sonra Türkiye, yakın komşuları başta olmak üzere Arap devletleri ile petrol ve diğer enerji kaynakları konusunda anlaşmalar yapmaya başlamıştır.

Türkiye'nin coğrafi konumu, petrol başta olmak üzere üretilen enerjinin dünyanın farklı yerlerine naklinde önemli bir rol üstlenmiş ve yeni yatırımların da ilham kaynağı olmuştur.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)

Belge No: 06001059, 06002585, 06003066, 06007854.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.18.1.2/ 297.29.10; 30.18.1.2/ 307.92.1; 30.18.1.2/ 310.3.17 ; 30.18.1.2/ 360.172.20; 30.18.1.2/ 310.2.1 ; 30.18.1.2/ 325.5.13; 30.18.1.2/ 374.156.7; 30.18.1.2/ 378.219.5; 30.18.1.2/ 379.235.18; 30.18.1.2/ 382.274.17; 30.18.1.2/ 322.72.4; 30.18.1.2/ 324.1.2; 30.18.1.2/ 347.108.20; 30.18.1.2/ 357.156.18; 30.18.1.2/ 354.141.19; 30.18.1.2/ 368.64.1; 30.18.1.2/ 368.65.13; 30.18.1.2/ 368.66.4

B. Tutanaklar

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt: 40, 66. Birleşim, 6 Haziran 1967.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt: 18, 113. Birleşim, 5 Haziran 1967.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt: 18, 115. Birleşim, 8 Haziran 1967.

C. Resmi Yayınlar

Başbakanlık DPT, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıllık (1973-1977),* Ankara: DPT Yayını, 1972.

Başbakanlık DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983),* Ankara: DPT Yayını, 1979.

D. Gazeteler

Cumhuriyet, Millî Gazete, Son Havadis, Tercüman, Yeni Gazete, Yeni İstanbul.

E. Tetkik Eserler

Alkin, Kerem ve Sabit Atman. *Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açıdan Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri.* İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2006.

Araz, Neziha. "Zirve toplantısı üzerine", *Yeni Gazete*, 26 Eylül 1969, 8-8.

Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 7. Basım, İstanbul: Kronik Yayınları, 2022.

Aydın, Mehmet Korkud. "Ortadoğu'da Soğuk Savaş Döneminde Yaşanan Siyasi Gelişmeler ve Krizler", *Türkiye Ekseninde Ortadoğu (1918-1991) Olaylar, İdeolojiler ve Kimlikler*, Editör Mehmet Korkud Aydın, Ankara: Berikan Yayınevi, 2020, 221-347.

Barlas, Mehmet. "Orta Doğu, Petrol ve Türkiye…", *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1973, 3-3.

Barlas, Mehmet. "Dostun verdiği zarar büyük olur", *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1974, 3-3.

Erhan, Çağrı ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar),* Cilt I: 1919-1980, Editör Baskın Oran, 24. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, 796-807.

Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu. "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar),* Cilt I: 1919-1980, Editör Baskın Oran, 24. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, 784-796.

Giritli, İsmet. *Kara Altın Kavgası Petrol ve Politika*, İstanbul: Toker Yayınları, 1978.

Kabaklı, Ahmet. "Büyük Vahdet'e", *Tercüman*, 14 Mayıs 1976, 2-2.

Kissinger, Henry. *Diplomasi*, Çeviren: İbrahim H. Kurt, 7. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Oğan, Mehmet Ali. "Petrol ve Ulusal Çıkarlarımız", *Cumhuriyet,* 6 Mayıs 1974, 2-2.

Oran, Baskın. "Dönemin Bilançosu (1960-1980)", *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar),* Cilt I: 1919-1980, Editör Baskın Oran, 24. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, 655-680.

Önertürk, Filiz. *Petrol ve Ekonomisi Üzerine*, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, 1983.

Özal, Turgut. "Türkiye'nin Enerji İhtiyacı", *Enerji ve Petrol Sorunumuz Semineri*, 26-27 Nisan 1979, İstanbul Ticaret Odası Seminerler Dizisi No: 4, İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, (1979): 14-26.

Özel Özcan, Merve Suna ve Cihan Öten. "Enerji Kriz Girdabı Kavramsallaştırma Bağlamında Ortadoğu'da Petrol Krizleri", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi,* Cilt 6, Sayı 1, (2022): 174-208.

Öztürk, Salih ve Selin Saygın. "1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, (2017): 1-12.

Primakov, Yevgeni. *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, Çeviri: Olga Tezcan, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

Salep, Mustafa. *Türk Dış Politikasında Kıbrıs (Zürih'ten Kanlı Noel'e),* 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, 2023.

Sırım, Veli. "Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Ekonomik İlişkilerinde 1973 Petrol Krizinin Yeri", *The Second İnternational Conference On Current Trends In The Middle East 2018, 5-9 November 2018*, Tekirdağ, s. 41-50.

Sonel, Nurettin. *Petrol Jeolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayını, 1997.

Topaloğlu, İhsan. "Petrol Bunalımı", *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1974, 2-2.

Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1914-2014),* Cilt 2: 11. Basım, İstanbul: Der Yayınları, İstanbul.

Üşümezsoy, Şener ve Şamil Şen. *Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2003.

Yılmaz, Sefer ve Duhan K. Kalın, "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, (2017):169-199.